

Hemming Gadhs »avfall».

I.

Kriget mellan Sverige och Danmark 1518 slöt med Christiern II:s nederlag vid Brännkyrka. Det följde därefter förhandlingar, och man blev överens om att mötas på sommaren året efter: rikenas råd skulle då i Varberg slita tvisterna mellan rikena. Till dess och ännu ett år därefter skulle det vara stillestånd. Vad Christiern II ville med detta stillestånd var bland annat att få Sten Sture, den svenske riksföreståndaren, i konungens ögon en ren inkräktare, eller några av de män som hade hans förtroende, på något sätt i sitt våld. Att infånga Sten Sture misslyckades. Men under de fortsatta förhandlingarna gick det konungen bättre. Han fick sex förnäma svenskar ur riksföreståndarens närmaste omgivning överlämnade som gisslan. Med dem ombord seglade han så till Danmark. Stilleståndet blev omedelbart uppsagt.

Hemming Gadh var en av de sex svenskarna. I Svante Stures tid hade han varit den ledande mannen i Sverige, en svuren fiende till Danmark och unionen mellan rikena, full av hat och hets mot dem båda, oförtruten i att lägga planer och skrida till handling, diplomatiskt och krigiskt. Uppehållet på dansk botten kom att sätta djupa spår hos honom. När han inemot två år senare, 1520, kom tillbaka till Sverige, var han en annan. Han hade avfallit till Christiern II. Han blev nu en ledare i kampen för Danmark och unionen.

I sitt stora verk om Christiern II gav C. F. Allen i slutet av 1860-talet en framställning av Hemming Gadhs och hans avfall. Det blev Hemming Gadhs tragiska öde, säger han, att i sitt livs afton fördärva sin historia, att till-

intetgöra den bild av sig som han själv i starka och mäktiga drag ristat på tidens tavla. Bilden var mörk; den stötte bort genom den hatets vildhet som glödde i den. Men den fångade samtidigt genom den helstöpta, kraftiga personlighet som den avspeglade, genom de rika andliga gåvorna, karaktärens fasta prägel, viljans måttlösa energi. Allt detta var nu bringat i förvirring. Hemming Gadh hade glömt sitt fädernesland och kastat sig i armarna på Christiern II. Denna framställning med dess starkt romantiserade färgläggning och dramatiska kontrastverkan trängde i allmänhet igenom. Men också andra synpunkter hävdades. Det sattes ifråga om man verkligen hade att göra med ett allvarligt menat avfall. Man dröjde — det är historikern K. H. Karlsson — vid de egenskaper hos Christiern II, »det demokratiska kynnet och oviljan mot biskopar och högadel», som måste fängsla Hemming Gadh, och vid att »fosterlandskärlek och nationalkänsla» i medeltidens slut inte var så utvecklade som i en senare tid. På annat håll, av Gottfrid Carlsson, den utmärkte kännaren av tidens historia, har det gjorts gällande att när Hemming Gadh i en hotfull situation slöt sig till Christiern II, det varit med sitt fäderneslands bästa för ögonen som det skedde, och med en förhoppning att kunna utverka sådana vilkor hos segraren att det regemente, som förestod Sverige, miste karaktären av främlingsvälde. Ur denna synpunkt kom avfallet att te sig som en gammal mans förklarliga, men ödesdigra misstag. Senare har framhållits att politiska meningsskiljaktigheter, i sig själva ägnade att störa den gamla förtroligheten mellan riksföreståndaren Sten Sture och Hemming Gadh, redan vid mitten av 1510-talet låter sig konstatera. De förebåda, har det sagts, i viss mån avfallet några år senare ¹.

¹ Allen, *De tre nordiske Rigers Historie* III:1, 226, Claës Annerstedt, Hemming Gadh (Nord. Familjebok); K. H. Karlsson, Hemming Gadh (föredrag bland efterl. papper II: 8. Kungl. bibl.); Gottfrid Carlsson, Hemming Gadh, 300, 323; Sten Sture den yngre. En karakteristik (Scandia II, s. 124); Peder Jacobsson Sunnanväder (Kungl. Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1948—1949, s. 46); Gamla papper angående Mora socken. II. Arvid Siggessons brevvexling med en kommentar av Lars Sjödin, 469.

Spörsmålet är: vad låg bakom detta avfall och hur har man att bedöma det?

II.

När det gäller att lösa det problem som här föreligger, är det två skrivelser man främst har att bygga på: den ena till Hemming Gadh från den påvliga legaten Johannes Angelus Arciboldus som sedan slutet av 1518 vistades i Norden; den andra från Hemming Gadh till borgmästare och råd i Stockholm. Arciboldi skrivelse är från den 18 mars 1519; legaten var då just återkommen till Danmark från ett längre uppehåll i Sverige, där han ordnat och ställt med kyrkans och rikenas ärenden; han befann sig vid tillfället i Skåne¹. Hemming Gadhs skrivelse är från Köbenhavn året efter, den 11 mars².

Skrivelsen från Arciboldus föreligger endast i avskrift; avskriften är samtida. Arciboldus bedyrar i denna skrivelse att vad den innehåller om Sten Stures uppträdande mot Hemming Gadh överensstämmer helt med sanningen; han refererar i detta sammanhang ytterligare till två andra, mäster Didrik Slaghæk och dekanen i Linköping Erik Svensson; den senare, adressatens gode vän som för hans skuld utstår mycken förföljelse, har själv velat att legaten skulle meddela vad han meddelar. Hemming Gadhs skrivelse är inte egenhändig; sedan gammalt förvaras den i det danska kansliets arkiv. Förvaringsplatsen gör det tveivelaktigt om skrivelsen nått sin bestämmelseort.

Arciboldi skrivelse till Hemming Gadh öppnar en inblick i förspelet till avfallet. Mäster Didrik Slaghæk, Arciboldi tjänare, har varit hos Hemming Gadh, berättar legaten; han har sagt honom att herr Hemming var utskriken som en förrädare i Sverige och att man konfiskerat

¹ Allen III: 1, 406.

² Behrmann, Kong Christiern den Andens Historie II, 131; Bidrag till Skandnaviens historia, utg. af C. G. Styffe, V, 624. Jmfr. Carlsson, Hemming Gadh, 311.

vad han hade och ägde. På samma gång legaten intygar detta, upplyser han vidare: »Och tager de sig förevändning därav att I av egen fri vilja avfallit till Hans majestät konungen och svikligen kommit de andra av adel i fångenskap. Strax I var borta förskickade också herr Sten, rikets förståndare, sitt folk för att sätta sig i besittning av det fäste som var lämnat till eder trogna hand. Edra befallningsmän avslog att uppge det; de lät säga att ers faderlighet ännu var i live. Men för att undgå sken av att bjuda trots förskickade de två män till förenämnde herr Sten; dessa gjorde sin ursäkt för avslaget och tillbjöd att hålla fästet i kronans namn på edra vägnar. De två fick emellertid inget gehör; de hölls kvar och blev kastade i tornet på Stockholms slott». Fästet har senare uppgetts av Hemming Gadhs folk. Legaten har försport att det blivit givet till herr Stens svåger¹.

¹ Reuerende pater. Salutem plurimam. Etsi nichil dignum occurat quod scribam, et si quid est, id coram referendum reseruare statuissem, cum propediem apud vos me futurum confiderem, tamen habita occasione infrascriptj negotij non potuj me a scribendo continere, presertim quod propter absentiam regie maiestatis ad Jutiam aduentus meus isthic plus opinione mea forsan differetur. Conferendo cum presenti nuntio magistro Theodorico, familiarj meo, de nonnullis incidit sermo, quod paternitati vestre dixisset, ipsam esse vt proditorem proclamatam in regno Swetie ac quod bona vestra essent confiscata, que vos vix referentj credebatis; quare decreuj super hijj paternitatem vestram claram literis meis reddere affirmando esse verissima; et hinc sumunt occasionem, quod sponte ad regiam maiestatem defeceritis et alios nobiles dolose in captiuitatem produxeritis; vnde paulo post vestrum recessum dominus Steno, gubernator, misit suos ad recipiendum castrum illud alias fidej vestre commissum; quod vestri deputatj reddere recusarunt, asserentes paternitatem vestram adhuc esse jn humanis; ne tamen contumaces viderentur, duos destinarunt ad prefatum dominum Stenonem, excusationem hujusmodj allegantes, nichilominus offerentes se nomine corone per medium vestrum illud tenere; sed auditj non fuerunt, retenti et carceribus in castre Holmensi mancipatj. Jsta sunt verissima; et decanus Lincopensis totus vester, qui et propter vos multas patitur persequutiones, mihi attestatus est, et cupit vobis intimarj. Postmodum castrum predictum per vestros dimissum est, et vt accepj, sororio dominj Stenonis ratione vxoris sue commissum. Alia que occurrunt coram conferemus, jn quo summo ducor desiderio; et postquam in Swetia vestri copiam non habuj, jn Datia mihi eam

Med Hemming Gadhs skrivelse till borgmästare och råd i Stockholm föres läsaren mitt in i själva problemet om avfallet. Hemming Gadhs utgår i sin skrivelse från att hans herre, herr Sten flera gånger sände honom med andra, bland dem herr Erik Kuse, till att förhandla med kung Christierns sändebud i Stockholmsškären. Han fortsätter:

»Är någer ibland Eder mig kan hava förmärkt till det minsta ord mig annorlunda bevist have i mitt gensvar, talandes eller skrifteliga tillbudandes, än som mig borde min tro tjänst mig bevisa, vill jag gerna lida och umgälla en förrädares rätt utan alle nåde. Den ärlig god man Kuse, han är väl så kvick i sin hug och hjärta; han och I alle då med ute vore, hade då väl straffat mitt gensvar, och alltid han över alle, ty han låter ej det minsta ord vara obemärkt; alltid var han i några dagtingan tillkallandes varder. Nu är mig förekommet att överljutt sägs i Stockholm bland Eder och dess menighet, att jag mig beviste som en »äreste» förrädare både i de saker, så att jag hemmelig förhandling hade med högboren förste kung Christiern och lät mig självviljandes våldföra i hans ärliga följe med de ärliga dannesvenner i eders närvaro med mig utskickade voro. För desse sak och oärliga beskyllning skall hans nåd i tid och timma tillbörliga mig ursaka, det hans nåd mig tillsagt haver utan alla tvekan; ho mig det tillägger, är han riddare eller riddersmans man, knape, friboren man eller sven, biskop eller domprost, djäkne, kyrkoherde eller sven, borgmästare, rådman eller borgare, bonde eller vad stånd, grad eller kondition han är eller vara kan, han haver det på mig ljugit och spart sanningen som ingen danneman. Jag skjuter det till Gud och högboren förste kung Christiern, så ock alle i mitt sällskap vore, med vad glädje jag och de fördes till förskrevne högboren förstes skepp av flere gode män av Danmarks rike. Och hade jag icke varit kränkelig i mitt bröst, jag föll av en vagn, jag for på jakt med flere gode män

dominus dabit. Valet et me vestri amantissimum amate. Datum in curia domini militis Stenonis Bille Lundensis diocesis 18 martij 1519.

Denna Arcimboldi skrivelse (Rigsarkivet i Köbenhavn. Danske Kong. Hist. Fasc. IV) är avfattad innan legaten ännu hade kännedom om de kungliga order som föreskrev beslagläggande av hans gods och egendom.

Tillägget till ortsangivelsen: Lundensis diocesis, torde visa, att skrivelsen inte är från Lund utan från någon Sten Billes gård utanför staden. Otvivelaktigt från hans huvudgård, Lyngsgård, det nuvarande Billesholm. Arcimboldus kom från Varberg. Lyngsgård är beläget vid stora vägen från Halland genom Skåne.

av Kallundborg, hade jag väl själver kommit opp personliga till tals med eder och flere gode män, av hans nådes tillåtelse, att förklara mig själv, huru min resa gången är på alla vis, och hoppas att det snarliga skall ske, då det mig litet bättre varder, och flere gode karlar med mig, hans nåd då förlov givandes varder.

Här förinnan må jag lida och heta förrädare av allom ovännom, som ej bättre veta, särdeles av dem detta spel regerat hava, nu för ögon är med den fattige mene man, det Gud vare klagat, över Sveriges rike. O, huru ofta jag hörde av eder alla, alltid råd giva, den tribut utlovad var alltid förnöja, som bebrevet, sagt och utlovat var, och I alle därtill hjälpa ville med en god vilje; ho det då säga ville han måtte icke leva, för glömsko dricka, vi vete. Jag hörde ofta av min herres egen mun vara benägen till all den del, där god och bekvämligen var, och dock av onda tillskyndare alltid betaget var, sägandes en ryttare vara i varje stugu i Sverige, det avvärja skulle. I sen nu för ögon är vad de värja eller göra kunno eller gjort hava i denna litsle förlidne timma, högboren förstes folk till häst och man inne i riket varit hava; och nu innan påskatid flere inkomma och dråpligt folk insändas skall både till lands och vatten. Och utan I tagen till sinnes och gripen till råd i tid och timma, I som huvudet äre för mene riket, är intet tvekandes, då flere komma, nu under vägen äro, till Eder komma skola. Om I sedan viljen gripa till råd och dagtingan, det Eder nu bjuds varder då icke så gunstelige vederfarandes, som nu väl ske måtte, medan hans nåd är benägen till alles eders bästa, gagn och långligt bestånd.

Jag beder mig så Gud till hjälp till liv och själ och allt det mig gott vara skall i himmelrike och jorderike, ej kan jag annat förmärke, än hans nåde är i allt sin ärende förståndig, dygdelig och gunstelig med allom, till nåde falla vilja, utan argan list eller nyfunder. Det är ingen mer brutit haver än jag i fiendevis mot hans nådes fader och hans nåde desslikes, och jag av hans nådes medfödde ädelhet låtit mig vederfara all den del till kost och täring, där god varit haver, och dageligen än gör av synnerlig, personlig befallning.

Jag hoppas när med mig bättre varda kan, att jag personligen skall komma till orda och tals med eder alla och då göra hans nådes högmäktighet ursäkt om all ärende, hvi vi upptagne vore och följde till Danmark etc. och så om det härrop över mig föres, att jag mig förrädeliga bevist haver mot min käre herre och Sveriges rike. Jag tror, att Kastellholm, jag uppbyggt haver, och all den del jag egde i verlden därtill, däruppe var, så ock den fattige del jag hade i Stockholm både på slottet och

på Helgandsholmen och de 250 mark, jag min herre länte, då jag for ut till att köpa oxar med, de hava gjort mig till en förrådare; och mente mig aldrig igen komma skola. Gud ske lov och alla helge Sveriges patroner, jag haver en gunstelig herre vederfarits, som kan skönja ont och gott. Jag tvekar där inte uti: räcker jag honom min hand och trogne tjenst, jag får väl så mycket igen som jag haver mist. Jag skall så skicka mig att tjena en herre, mig ej skall så löna igen min trogna tjänst, som nu mig vederfaret är. . .

Jag hoppas och inte tvivlar, att ingen eder skall säga eller övertyga, mig avog sköld fört hava mot min rätta herre eller fädernerike, utan som en fattig kristen karl borde göra. Eder alle är ock veterligt vad jag gjorde för min käre herre i hans intagelse till Sveriges rike.»

I de båda skrivelser som här redovisats, är problemet om Hemming Gadhs avfall inställt under klart markerade synpunkter. Det ges i dem på en gång förutsättningarna för avfallet och de linjer efter vilka Hemming Gadh handlat och tänkt. Problemet är att lösa från dessa utgångspunkter.

III.

Den historiska forskningen har i stort sett bedömt Hemming Gadh i hans sista tid under synpunkten av hans förhållande till sitt fädernesland, till Sverige. På två ställen förekommer i hans skrivelse till borgmästare och råd i Stockholm det begrepp det här gäller: Sveriges rike, mitt fädernerike. Men detta begrepp är på bägge ställena omedelbart kombinerat med ett annat: min käre herre, min rätte herre. Bägge begreppen hör samman. Spörsmålet är på vilket begrepp tonvikten ligger.

Saken kan inte vara tvivelaktig. Ett rykte har satts i gång, säger Hemming Gadh, att han var förrådare: han skall hemligen ha förhandlat med kung Christiern i Stockholms-skären, frivilligt låtit taga sig tillfånga, därtill också kommit dem i fångenskap som var med honom. Beskyllningen är tillkommen med avsikt. Av Sten Sture har Hemming Gadh haft Kastellholmen i förläning och själv låtit uppbygga detta

fäste — han fick det 1514¹. Det är, menar han, detta län, därtill vad han hade på Åland och i Stockholm och den stora summa i reda pengar som han en gång lånade sin herre, herr Sten, som man velat komma åt, och så har han blivit gjord till förrädare. Tron var att han aldrig skulle komma igen. Hans herre har inte kunnat skilja på gott och ont, och Hemming Gadh har blivit lönad på sätt som skett för sin trogna tjänst. Men aldrig har han bevist sig förrädiskt mot sin käre herre och Sveriges rike, aldrig fört avog sköld mot sin rätte herre eller sitt fädernesland. Han har handlat som en fattig kristen borde att handla.

För att rätt förstå vad som ligger i de beskyllningar som gjorts mot Hemming Gadh, är det nödvändigt se till hur hans samtida tänkte i dessa ting.

Det svenska samfund, som Sten Sture och Hemming Gadh tillhörde, var innerst inne och i alla sina funktioner artskilt från det nuvarande Sverige: ett i nordeuropeisk anda feodalt inrättat samfund, helt genomsyrat av feodala föreställningar. Riket var inte ett rike där de enskilda var bundna eller kände sig bundna till riket; banden inom det var band mellan man och man, herre och tjänare, längst upp mellan mannen som förestod riket, riksföreståndaren, och de andlige och världslige stormännen. Troheten, fidelitas, var inom detta samfund en lag, skriven eller oskriven, över andra lagar. Den innebar att den ene aldrig fick skada den andre i det ömsesidiga förhållandet, till liv, gods eller ära; därtill att man alltid hade att vara redo med råd, tjänst och manskap för den till vilken man var bunden. Beskyllningar för brott mot troheten, förräderi, saknades inte; i unionsstridernas tid var tvärtom inget vanligare. Men brottet var »oärligt», nesligt, det svåraste av alla brott.

Det trohetsförhållande som sålunda härskade mellan man och man hade sin givna gräns: korrollariet till lagen om trohet var att när ena sidan svek sin förbindelse, den andra sidan också var löst från sin. Hemming Gadh har

¹ Gottfrid Carlsson, Hemming Gadh, 264.

på denna punkt inte haft någon tvekan. Om och i vad mån han varit den förrädare, som han blev utskriken för, låter sig inte bevisa, men säkert är, att hans herre, Sten Sture, berövade honom hans finska förlåning och gav den till sin svåger, Erik Nilsson (Gyllenstierna) — förhållandet har i senare tid kunnat föras i bevis¹. Hemming Gadhs brev till borgmästare och råd i Stockholm ger vid handen hur djupt han känt sig sviken av sin herre. Han betraktade sig igen som en fri man. Han kunde ånyo förfoga över sina tjänster. Och nu räckte han, som det var hans rätt, en annan herre, »en gunstelig herre», sin hand. Denne herre hade »av medfödd ädelhet» redan låtit honom vederfaras »all den del till kost och tåring där god varit haver»; dagligdags gjorde han det »av synnerlig», personlig befallning». Han väntade sig av denne nye herre så mycket igen som han mistat.

Sten Sture och Hemming Gadhs var båda fulla av »argan list och nyfunder», båda i stånd att för makten och vinningens skull driva vad spel det skulle vara, män av Cesare Borgias art. Men *ett* torde stå fast: förhållandet man till man, herre till tjänare är det som avfallet gällt. Fäderneslandet har här endast medelbart betytt något. Känslan för detta saknade ännu tillräcklig dominans i tidens föreställningsvärld.

IV.

Man kan om, man så vill, våga uttrycket att det sextonde århundradet, Europa över, ännu hyllade satsen: ubi bene ibi patria — där det är gott att vara är fäderneslandet. Eller som Tycho Brahe — orden kunde lika väl vara sagda av Leonardo da Vinci — uttryckte det:

Varhelst himmelen välvs är fädernesland för den starke².

Först långt senare fick begreppet fädernesland den betydelse som i våra dagar. Den store Condé kunde ännu,

¹ Gottfred Carlsson, Hemming Gadhs, 306; Peder Jakobsson Sunnaväder, 53.

² Omne solum forti patria quocunque sub axe.

när han ansåg sig sviken av Ludvig XIV, anlägga Spaniens blåa band och föra dess arméer mot Frankrike; det hindrade inte att han när stormen bedarrat, hyllades som förste mannen vid hovet i Versailles. Corfitz Ulfelt skall aldrig förstås om han inte ses i detta sammanhang. När han uppsade Frederik III tro och lydnad, stod han helt på feodalrättens grund. I samklang med denna hjälpte han sin nye herre Carl X Gustaf över Bält och beseglade sitt fäderneslands öde i Roskilde. Men det hindrade inte att när tiderna blev andra, han igen erbjöd Frederik III sin tjänst. Först den starka kungamakten, feodalväldets fall, den franska revolutionens idéer fullbordade definitivt omslaget i tänkesättet.

Lauritz Weibull.
